

Erken Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Stadyum İnşası

Murat Yolun*

Giriş

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli meselelerinden biri sağlıklı, dinç ve dinamik bir nüfus yaratmaktır. Sağlıklı ve genç bireylerden müteşekkil bir toplum yaratılması, bir dönem Avrupa'nın hasta adamı olarak nitelendirilen Osmanlı ile bağların koparılması olarak da görüldü. Cumhuriyet rejiminin böyle bir toplum yaratabilmesi için uygun fiziksel mekanlara ihtiyaç duyuldu ve bunların başında da halka açık rekreasyon alanları gerekiyordu. Bu yüzden de Atatürk Orman Çiftliği (AOÇ) ve Ankara Stadyumu (19 Mayıs Stadyumu) gibi rekreasyon alanlarına ihtiyaç duyuldu, çünkü böyle yerler halkın doğayla irtibatını sağlamakla kalmadı, aynı zamanda kültürel fizik aktivitelerinin yapılması için de imkân sağladı¹. Spor ve siyaseti birbirinden ayrı, izole olarak tasavvur etmek mümkün değildir. Antik Yunan'daki olimpiyat oyunlarına ve Roma'daki gladyatör dövüşlerine bakıldığında sporun politikayla iç içe geçtiği söylenebilir. 20. yüzyılda da buna benzer örnekler çoğaltılabilir. 1936'da Nazi Almanyası'nın olimpiyatları kendi ırksal üstünlüğünü dünyaya duyurmak için araçsallaştırması ve Sovyetler Birliği'nin 1952'de Spartakiyat² oyunlarına değil de olimpiyatlara katılarak kendi gücünü dünyaya gösterme çabası hep bu minvalde değerlendirilebilir.

* Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Tarih Bölümü, Adıyaman/TÜRKİYE, muratyolun@icloud.com, <https://orcid.org/0000-0002-9881-0946>
DOI: 10.37879/978-975-17-6294-8.2025.629

1 Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 99.

2 Spartakiyat: Sosyalist ülkelerin 1928-1937 arasında kendi aralarında tertip ettikleri milletler arası bir spor etkinliği.

Beden Terbiyesi ile Siyasetin İş birliği

Genç ve dinamik bir nüfusa sahip olma özlemi sadece Cumhuriyet Türkiye'sinde değil Osmanlı'nın son yıllarında da oldukça canlıydı. 1914'te Türk Yurdu dergisinde çıkan bir yazıda bir ülke ne kadar köhne olsa ve kötü olaylar atlatmışsa da o ülkede gençliğin bulunmasının kuvvet ve yeni hayatlar uyandıracığına vurgu yapılarak gençlerin fikir ve irfanına başvurulmasının elzem olduğundan bahsedilmektedir. Yine aynı dergide sadece gençlerin zihinsel manada yetiştirilmesi değil, fiziksel anlamda da kuvvetli bireyler olarak yetiştirilmesi gerektiğini vurgulandı. Böylelikle bu gençler kuvvetlerini sulh zamanında çapa, harp zamanında ise tüfek taşımakta kullanacaktı³. Türk yurdunda yazılanlar ile Cumhuriyet elitlerinin gençlere yönelik yaklaşımı mukayese edildiği zaman düşünsel anlamda bir süreklilikten bahsetmek mümkündür.

Genç Cumhuriyet vatandaşlarını kültürfizik aktivitelerine teşvik ederek onların zihinleriyle birlikte bedenlerini de kontrol altına alma fırsatını yakaladı. Spor ve beden terbiyesi kişilerin kendi bedenlerini devlet için feda etmesinin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Cumhuriyet elitleri için spor ve jimnastik ulusal görevler kategorisinde yer aldı ve bu görev askerlik gibi vatani bir görev olarak addedildi⁴. Bu durum salt Türkiye'ye özgü değildi. Sovyetler Birliği'nde de sporun ülke savunmasına hizmet etmede ve ülke savunmasında insanları fiziksel anlamda dinç kılması beklendi. "Yeni Sovyet insanını" alıştırmak için spor son derece elverişli bir endoktrinasyon aracıydı⁵.

Yaşlı ve Avrupa'nın hasta adamı olarak telakki edilen Osmanlı'nın yerine genç ve dinamik bir toplum inşa edilmesi en önemli amaçlardandı. Genç Cumhuriyet "gençlik ve sağlığın ete kemiğe bürünmüş" bir hali olarak var olmak istiyordu. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli problemlerinin başında Balkan Savaşları, I. Dünya Savaş ve Kurtuluş Savaşı gibi yıkıcı mücadelelerden sonra beşerî sermayenin harap bir vaziyette olması geliyordu. Dolayısıyla erken Cumhuriyet Dönemi'nde rejimin amacı halkın sağlığının özellikle de gençlerin yoksulluk ve hastalıktan bozulmuş sağlık durumlarının iyileştirilmesi ve bireyler üzerinde kontrol sağlayarak onları kalkınma ve sürekli askeri teyakkuza atmosferine alıştırmaktı. Cumhuriyet için beden

3 Emile Fage, "Matbuat", *Türk Yurdu*, S. 59, 19 Şubat 1914, s.1197.

4 Murat Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 691-692.

5 Reet Howell, "The USSR: Sport and Politics Intertwined", *Comparative Education*, C XI/S. 2, Haziran 1975, s.137.

terbiyesi ile spor, sosyal politikanın ayrılmaz bir parçasını teşkil ediyordu. Dolayısıyla, Sporun, boş zaman değerlendirme ve eğlence işlevlerinin ötesinde, ülke için faydalı bir rolü olduğu daha önemli görülüyordu⁶. Ankara'da yapılan açık rekreasyon ve spor alanları, halkın fiziksel sağlığının gelişeceği yerler olarak düşünüldü ve planlamalar bu doğrultuda yapıldı. 19 Mayıs Stadyumu, Gençlik Parkı, Atatürk Orman Çiftliği, Çubuk Barajı'nda piknik için yapılan alanlar genç Cumhuriyetin spora, beden terbiyesine ve gençliğe verdiği değerin görülebileceği mekanlardı. Bu alanlar doğayla temas kurmaya ve spor yapmaya müsait idi⁷. Ülkenin en ücra noktalarına dahi spor tesisi kurma konusunda ciddi bir niyetin varlığından söz edilebilir. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Başkanı olan Aziz Bey, 1930'larda köylerde dahi spor ve oyun sahalarının kurulması gerektiğini ifade ederek spor kulüpleri, köy, nahiye, belediye meclislerine yol göstermeleri için "Jimnastik Oyun Spor Binaları İnşa ve Tesisi için Rehber" isminde bir kitabı Türkçe'ye kazandırdılar⁸.

Sadece Almanya değil totaliter rejimlerin olduğu pek çok yerde devletler insanların boş vakitlerine nüfuz ederek disipline edici bir rol aldı. İtalya'da kurulan Opera Nazionale Dopolavoro (Ulusal Boş Vakit Teşkilatı, ONB) sporu kamusal alanda yeniden düzenlemek için çeşitli tedbirlere başvurarak sporun sadece orta sınıflar tarafından yapılan bir meşgale olmaktan çıkarak Partito Nazionale Fascista'nın (Ulusal Faşist Parti) direktifleriyle sporu kiteselleştirmeye gayret etti. İtalya'da cumartesi, faşist gün olarak ilan edildi ve buna göre, o gün mesainin saat birde bitmesinin akabinde çalışanlar zamanlarını spor faaliyetlerine ve kitle gösterilerine ayıracaktı. Yine Almanya'da da işçileri sosyalizm gibi muzır fikirlerden uzak tutabilmek maksadıyla fabrikaların bünyesinde işverenler spor tesisleri inşa ederek milyonlarca Almanın buralardan faydalanmasını sağladı⁹. Yine Türkiye'de de 1930'lu yıllarda Kayseri'de Rus uzmanların yardımıyla inşa edilen bez fabrikası için lojman yapılırken geniş spor tesislerinin yapımı da unutulmadı¹⁰.

6 Yiğit Akın, *Gülbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 43.

7 Bozdoğan, *age.*, s. 99.

8 P.W. Scharroo ve Jan Wils, *Jimnastik Oyun Spor Binaları İnşa ve Tesisi için Rehber*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1933.

9 Akın, *age.*, s. 31-32.

10 Erik Jan Zürcher, "İki Genç Türkoloğun Türkiye'yi Keşfi: Robert Anhegger ve Andreas Tietze'nin Seyhat Günceleri", *Savaş Devrim Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 293.

1930'ların siyasi iklimine büyük ölçüde öjeni (ırk ıslahı) düşüncesi ve uygulamaları hakimdi. Nüfusun hem niteliğinin hem de niceliğinin arttırılması nüfus politikalarının merkezinde yer aldı. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin önemli doktorları olan Mazhar Osman Uzman, Besim Ömer Akalın, Fahreddin Kerim Gökay, Perihan Çambel, ve Sadi Irmak öjeni düşüncesini savunanlar arasındaydı ve 1938'de toplanan 7. Milli Türk Tıp Kongresi'nin katılımcıları öjeni konusuna büyük bir mesai harcadılar. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi, Anadolu'daki beşerî sermayeye büyük bir darbe indirmişti. Anneliğin yüceltilmesi ve çocuk sahibi olmanın teşvik edilmesi bir bakıma öjeni politikalarının uzantısıydı. "Fit" ve sağlıklı bireylerden müteşekkil bir ulusun inşası için ilk önce kadınların biyolojik üretkenliğine büyük bir önem verildi¹¹.

1930'larda genç Cumhuriyet birçok alanda katı bir devletçi hüviyete büründü ve örnek alınan devletlerin başında İtalya ve Almanya vardı. Bilhassa Recep Peker'in Cumhuriyet Halk Partisi'nin genel sekreteri olmasıyla Türkiye iç politikada bu ülkeleri örnek alacak yapılanmalara gitti. Zaten yeni spor sistemi için Alman gençlik teşkilatı Hitler-Jugend ile İtalyanların gençlik teşkilatı Ballila'nın örnek alınması ve beden terbiyesi için Almanya'dan çeşitli uzmanların getirilmesi alelade bir rastlantı değildi¹². Oyun, jimnastik ve spor gibi faaliyetlerin devlet kontrolüne girmesi yönünde atılan en önemli kurumsal adım 1938'de Başbakanlık bünyesinde kurulan Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü'nün teşkil edilmesiydi. Buna göre vatandaşların fizik ve moral kabiliyetleri inkılabın ve ulusal çıkarlara göre devlet eliyle yönlendirilecekti¹³.

Modern mimari ve şehircilik, yeni ve bütünüyle modern bir millet yaratmaya yönelik arzunun en güçlü görsel ifadesiydi. Cumhuriyet elitleri ülkeyi inşa ederken tahayyül ettikleri şehirleri de pratiğe dökebilmek için Avrupa'dan uzmanlar getirdiler. Özellikle yeni başkent Ankara'nın modern bir Avrupai kent haline gelebilmesine özel bir ihtimam gösterildiği rahatlıkla söylenebilir. Devletin spor ve kültürfizik konusunda daha fazla sorumluluk almasıyla birlikte Türkiye'deki spor tesislerinin sayısı önemli ölçüde artmaya başladı. Mimari yapılar doğası gereği görsel modernlik unsurunun merkezi sayılabilecek bir noktadaydı. İki savaş arası dönemde modern mimari siyasal düzen

11 M. Asım Karaömerlioğlu ve Murat Yolun, "Turkish Nationalism and the Evolutionary Idea (1923–1938)", *Nations and Nationalism*, C XXVI/S. 3, 2020, s.9.

12 Akın, *age.*, s. 77.

13 *Resmî Gazete*, S.3961 (16 Temmuz 1938).

veya ideoloji ile özdeşleştirildi. Kullanılan mimari üslup ve söylem rejimleri meşrulaştırırken bu durum mimarlık mesleğine de meşruiyet ve fayda sağlıyordu. Aptullah Ziya (Kozanoğlu) gibi milliyetçiler Türk İnkılabının en önemli eksikliklerinden bir tanesinin ortaya yeteri kadar eser kalmamış olduğundan bahseder¹⁴. Ankara'da 19 Mayıs ve İstanbul'da Dolmabahçe'de inşa edilen stadyumlar, modern cumhuriyet ideolojisini vatandaşlara gösterecek ve onlara kendi bedenlerini dinç ve sağlıklı kılabilecekleri alan sunan büyük bir yapıydı.

Ankara'yı Spor Başkenti Yapma Gayretinin Şahikası: 19 Mayıs Stadı

1930'lu yıllarda Ankara'nın çehresinde çok büyük değişiklikler meydana geldi ve bunların başında da spor tesislerinin inşası yer aldı. 19 Mayıs Stadı'nın inşa edilmesi dönemin siyasi ikliminden ve Ankara'yı modern bir kent yapma çabalarında bağımsız biçimde düşünülemez. Başkentte bir stadyum inşası gündeme geldiğinde alelaide bir tesisin yapılmasının beden terbiyesi işlevini yerine getirme noktasında yetersiz kalacağı düşüncesi dile getiriliyordu. Stadyum gibi tesislerin mümkün mertebe şehir merkezine yakın olan yerlere yapılması hedeflendi. 1927 senesinde Erkân-ı Harbiye Umumî Müsteşarı, merkezî bir konumda bulunan Gençlik Parkı'nın bulunduğu alana bir stadyum yapılmasını önerdi¹⁵. Stadyumlar alelaide spor tesisleri olmanın ötesinde tarihin yazıldığı hatıraların sonraki kuşakların zihnine ve kalbine nakşedildiği ve duyguların kabardığı mekanlardır. Stadyumlar devlet ile milletin buluşup karşılıklı bir etkileşime girdiği tesislerdir. Buralar bir nevi *büyükü* alanlar idi¹⁶.

Başkent Ankara'da hipodrom ve stadyum planlarının seçilmesi için 1933'te bir komisyon teşkil edilmesi için karar alındı ve bu komisyonda CHP Umumi Kâtibi Recep Bey, Erzincan mMebusu Saffet Bey, Erzurum mebusu Aziz Bey, Süvari Müfettişi Mirsel Paşa, Ziraat Vekaleti Müsteşarı Atıf Bey, Yarış ve Islah Encümeni Atıf Bey, İmar Müdür Vekili İrfan Bey yer aldı. Daha sonra bu komisyona Nafia Vekaleti Yollar Umum Müdürü Fehmi Bey ve Maarif Vekaleti Muallim Mektebi Müdürü Nizamettin Bey de dahil edil-

14 Sibel Bozdoğan, *age.*, s. 74-78.

15 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0 Muamelat Genel Müdürlüğü, 144-35-15, Dosya Ek: 148, 19.04.1927.

16 Alpan, Katarzyna Herd, ve Albrecht Sonntag, "Mysterious Places, Political Spaces", *The Political Football Stadium Identity Discourses and Power Struggles*, Palgrave Macmillan, Angers 2023, s. 4-5.

miştir¹⁷. Stadyumun inşasından önce Avrupa'daki birçok stadyum incelendi. Mimar Seyfettin Nasih Maarif Vekaleti tarafından Almanya'ya gönderilerek Berlin, Breslav, ve Köln kentlerindeki stadyumları inceledi¹⁸. 1933'te stadyum projesi için bir müsabaka tertip edildi ve spor mimarisi konusunda uluslararası şöhrete sahip olan İtalyan Mimar Paolo Vietti Violi Ankara'nın kentsel ihtiyaçlarını gözetken ve teknik ve iktisadi olarak da uygun projesiyle bu müsabakayı kazandı. Bu noktada bu önemli mimara özel bir paragraf açmak icap eder. Spor tesislerinin inşası konusunda uzman olan Vietti-Violi şöhretini İtalya'nın ötesine taşıyarak 1928 Amsterdam Olimpiyat Oyunlarının yapıldığı spor alanlarının inşasında görev aldı. Ayrıca, Hindistan ve Arjantin gibi ülkelerde de pek çok esere imzasını attı. Ankara'yı alelade bir başkent olarak değil de spor kenti olarak tasavvur etti¹⁹. Spor konusunda edinmiş olduğu deneyimleri Türkiye'ye de aktararak önemli eserlere imzasını atmış oldu. 1940'lı ve 50'li yıllarda da Türkiye'de mimari alanda sürekli olarak onun ismini duymak mümkün. İstanbul ve Adana hipodromlarının arkasındaki mimarlardan biriydi. Türkiye'ye geldiğinde ülkenin tarihî zenginliği ve el değmemiş bakir toprakları onu cezbetmiş olsa da Ankara'nın başkent olarak çok uzun bir evveliyatı yoktu. Yine de Ankara'da bir dinamizm de görmüştü²⁰. Vietti Violi sadece Ankara değil diğer kentler için de spor tesisi planları çizdi, ancak hepsini hayata geçirmek mümkün olmadı. 19 Mayıs Stadyumu'nun inşasından sonra Mimar Vietti Violi Ankara'da yeni Meclis ve Başbakanlık binası yapılacağını öğrenince kendisi de bu iş için gönüllü olduğunu ifade edip müsabakaya dahil olmak istediye²¹ de bu düşüncesini hayata geçiremedi.

19 Mayıs Stadyumu'nun yapılacağı alan bugün Ankara'nın Altındağ ilçesi sınırları içindeydi, ancak o dönemde ciddi zemin bir problem vardı. Kentin İncesu deresi stadyum ve hipodrom alanından geçtiği için öncelikle buradaki zeminin kurutulması elzemdi. Dolayısıyla en başta buna uygun bir inşaat

17 BCA, 30-18-1-2/37-43-6, 07.06.1933.

18 Seyfettin Nasih, "Stadyumlar: Almanya Hakkında Bir Tetkik Raporu", *Arkitekt*, S. 33-34, 1933, s. 299-314.

19 Zahide Korkmaz, *Ankara 19 Mayıs Stadyumu'nu (Ankara Milli Stadı'nı) Okumak: Erken Cumhuriyet Döneminde Mekân, Toplumsal Yaşantı ve İdeoloji İlişkisi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 44.

20 Paola Ricci, "Finding a Balance Between Art and Technique: The Sport Centers Designed By Paolo Vietti Violi in Turkey", *Italian Architects and Builders in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, ed. Paolo Girardelli ve Ezio Godoli, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2017, s. 269-270.

21 BCA, 490-1-0-0 / 569-2266-1, 25.07.1938.

teknolojisi kullanıldı²². İncesu deresinin yaratmış olduğu problemin yanı sıra teknik bir mesele daha vardı. 1930'ların Türkiye'sinde bu denli büyük bir spor kompleksini inşa edebilmek için ihtiyaç duyulan teknik araçlar Türkiye'de mevcut değildi. Bu yüzden de Mimar Vietti Violi'nin ülkesi İtalya'dan birtakım fenni vasıtalar getirtildi ve inşaat sonrasında tekrar bu ülkeye iade edilmesi planlandı²³. Buna ek olarak stadyum inşaatında kullanılan demir çubuklar da İtalya'dan ithal edildi²⁴.

1934'te başlayan 19 Mayıs Stadı'nın inşaatı takriben 2 yıl sürdü ve 15 Aralık 1936'da kapılarını açtı. Normalde bu spor tesisinin 13 Aralık tarihinde açılması planlandı, ancak Ramazan Bayramı'na denk getirmek için açılış tarihi 15 Aralık Salı gününe çekildi. 15.000 kişilik bir kapasiteye sahip olan bu stadyumun protokol tribününe bir balkon veya loca olarak adlandırılabilen bir yer de yapılarak resmî törenlerde veya müsabakalarda Cumhurbaşkanı veya Başbakan gibi önemli kişilerin burada oturması planlandı. Hipodromda da buna benzer bir alan inşa edilmişti ki resmî törenlerde siyasi liderler ve halk arasında bir muhabbet bağı kurulabilirdi²⁵. Protokol tribünün olduğu yer kapalı, diğer tribünler ise açık olarak inşa edilmişti. 19 Mayıs Stadyumu hipodrom ile birlikte düşünülmüştü²⁶.

Stadyumun açılış konuşmasını yapan İsmet İnönü şunları söyledi: "Türkiye'yi idare edenler, stadyumu en kıymetli mektep gibi her yerde kurmağa çalışacaklardır. Türkiye'nin istikbalini idare edecek olan genç nesil, açık havada, açık meydanlarda yetişecektir"²⁷. Cumhuriyetin kadroları genel olarak bakıldığında başkent Ankara'yı sıradan bir bozkır kenti hüviyetinden çıkarıp bir spor kenti yapmayı düşlediler. Bu tarz spor tesisleri zihinsel ve fiziksel olarak dinç bireyler yaratılmasında oldukça işlevseldi ve bu şekilde ulus devletin inşa edilmesine katkı sağlaması hedeflendi.

22 Zahide Korkmaz, *agt.*, s. 54.

23 BCA, 30-18-1-2/ 48-62-2, 15.09.1934.

24 BCA, 30-18-1-2/ 51-8-3, Dosya Ek: 148-52, 04.02.1935.

25 Zahide Korkmaz, *agt.*, s.56.

26 Korkmaz Alemdar, "Yeni Zamanların Sıhhat ve Kuvvet Mebdei Olarak Stadyum: Ankara 19 Mayıs Stadı'nın Açılış Hikayesi", *Futbol ve Kültürü: Takımlar, Taraftarlar Endüstri, Efsaneler*, ed. Roman Horak, Wolfgang Reiter ve Tanıl Bora İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.117.

27 İsmet İnönü, *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler*, C 1 TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2003, s.253.

19 Mayıs Stadyumu açıldığında Ankaragücü, Galatasaray, Fenerbahçe ve Altınordu takımlarının iştirak ettiği 3 günlük bir futbol turnuvası tertip edildi. İlk gün Ankaragücü-Galatasaray (2-1) müsabakası, ertesi gün ise (16 aralık) Fenerbahçe-Altınordu (3-1) arasında müsabaka yapıldı. 17 Aralık'ta Galatasaray ve Altınordu 3. ve 4.'lük için yarıştı ve aynı gün yapılan finalde Ankaragücü ile Fenerbahçe karşılaştı²⁸. Turnuvanın şampiyonu ise rakibini 1-0 yenen Fenerbahçe oldu. Bu futbol müsabakaları en az stadyumun kendisi kadar ilgi çekiciydi. Soğuk bir Ankara kışında oynanan bu turnuvanın tam dolu tribünler önünde oynanması ve stadyumun İsmet İnönü'nün emriyle ilk günlerde halka açılması bu ilginin birer kanıtı olarak görülebilir.

Ankara'da yapılan bu stadyum aslında ülke geneline yapılmak istenen tesisleşme hamlesinin en önemli halkalarından bir tanesini teşkil ediyordu. Bu yıllarda spor tesislerini Anadolu'ya yayma noktasında ciddi bir siyasi irade mevcuttu. Afyon, Aydın, Bursa, Eskişehir, Isparta, Erzurum, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Muğla, Samsun, Sivas, Adana, Sinop, Tekirdağ, Trabzon ve Edirne için stadyum planları hazırlanmaya başlandı²⁹.

İtalyan mimar Paolo Vietti-Violi, Ankara 19 Mayıs Stadyumunun halk nezdinde büyük bir ilgiyle karşılandığını ifade ediyor. Avrupa'da bu tarz spor tesislerine gidenler ancak nüfusun %5'ine tekabül ederken Ankara'da ise nüfusun %12-15'i stadyuma gitmektedir. Hatta bir ara Vietti Violi öyle ileri giderek yakında Türkiye'nin olimpiyat oyunlarına dahi ev sahipliği yapabileceğinden dahi bahsetti. Vietti-Violi spor tesislerini bir kompleks olarak düşünmekte ve başkente bir de yüzme havuzunun yapılmasını elzem olduğunu düşünerek şunları söyledi:

Ankara gibi idari bir şehirde, ırkın istikbali için vekâletlerde, bankalarda, dairelerde, dükkanlarda ve sair yerlerde çalışan genç erkek ve kadınlara işten sonra her gün kuvvet verici bir banyo almak kabiliyetinin verilmesi zaruri bir ihtiyaçtır. Bu zaruret birkaç seneden beri muhtelif ecnebi hükümetlerce çok iyi takdir edilmiştir ve Berlin, Paris, Peşte, Viyana, Roma gibi büyük şehirlerde gençlere en iyi spor olan yüzmeye imkân vermek için her mahallede birçok kapalı havuzlar inşa edilmektedir. En modern şehirlerden biri olan Ankara diğer merkezlerden geri kalmaz³⁰.

28 *Ulus*, 15 Birincikanun 1936, s. 6.

29 BCA, 490-1-0-0 /1114-67-2, 08.03.1938.

30 BCA, 490-1-0-0 / 569-2266-1, 25.07.1938.

19 Mayıs Stadyumu Ankara'nın Ayyıldız, İstiklal ve Ankaragücü gibi spor kulüplerinin maçlarına ve sıklıkla resmî törenlere ev sahipliği yaptı. Genç Cumhuriyetin spora ve beden terbiyesine yönelik politikasının en kristalize olduğu alan burasıydı. 2018 senesinde yıkılıncaya dek Ankara'nın spor merkezlerinden biri olarak kaldı. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilen diğer yerlere nazaran oldukça merkezî bir yerde konumlanmıştı. Ankara 19 Mayıs Stadyumu, Çubuk barajındaki piknik alanları ve Atatürk Orman Çiftliği ile mukayese edildiğinde oldukça merkezi bir yerdedi. AOÇ'ye trenle ulaşım sağlanabilirken Çubuk Barajı'na ise ancak hususî otomobiller ile gitmek mümkündü³¹. Bu tarz spor tesislerini şehrin kalbine inşa etmek de zaten bilinçli bir politikanın neticesiydi. Stadyumlar hayalî cemaatlerin toplandığı ve ortak hissiyatta bulunduğu mekanlardır. Buralarda yurttaşlar bireysellik duygusunu bir kenara koyarak kendilerine daha büyük bir kitlenin, ulusun, parçası olarak görür³².

1938'de 19 Mayıs'ın Gençlik Bayramı olarak kutlanması alelade bir politika değildi. Bu bayramın nasıl kutlanacağına dair hazırlanan talimatnameye bakıldığında “sporun bir ulusun beden kabiliyeti ve karakterini yükseltmek ve yurt müdafaasındaki rolünü” ortaya koyacak sporcuların seçilmesi isteniyor³³. Aslında bu maddeye bakıldığında spora ülke savunmasında bir rol atfedilmiştir. Sporun, spordan öte çok daha derin politik ve askeri misyonu olduğu ortaya konmuştur. Buna ek olarak 1938 senesinde çıkarılan Beden Terbiyesi Kanunuyla “yurttaşın fizik ve moral kabiliyetlerinin ulusal ve inkılapçı amaçlara göre gelişimini sağlayan oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerini sevk ve idare etmek” amaçlandı. Bu kanunla yurttaşlara beden terbiyesi mükellefiyeti yüklendi. Buna göre “mektepe ve kışla dışında ve elli ve daha çok beden terbiyesi mükellefiyeti çağında yurttaş bulunan köy, kasaba, şehir ve münferit mahallelerde kulüp, elliden az yerlerde spor grupları tesis edilecekti. Memur ve işçi sayısı beş yüzden fazla olan müesseseler, fabrikalar, ticaret evleri vesair kurumlar kendi memur ve işçilerine beden terbiyesi yaptırmak için genel direktörlüğün teklifi ve istişare heyetinin kararı üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından verilecek karara göre jimnastik salonu, spor alanı, yüzme havuzu ve saire gibi tesisleri yapmağa ve uzman beden terbiyesi öğretmeni veya antrenörü tutmağa mecburdurlar.” Bakanlıklarda birer beden terbiyesi

31 Zahide Korkmaz, *agt.*, s. 71.

32 Alpan, Herd, ve Sonntag, *age.* s. 7.

33 BCA, 30-10-0-0/145-39-1, Dosya Ek: 148, 30.04.1940.

direktörlüğünün kurulmasına da karar verilmişti³⁴. Aslında bu kanun beden terbiyesini ulusal bir vazife olarak tanımlayıp vatandaşlara bir mükellefiyet yüklemiştir. Her yurttaş beden sağlığını geliştirmekle mükellef kılınmıştır. 1937 senesinde Gençlik Teşkilâtı hakkında raporda Tekirdağ Milletvekili Rahmi Apak şunu ifade ediyor: “Bir inkılap memleketinde geçen her gün bir müsabaka ve maç günü olmalıdır”³⁵.

Dolmabahçe’de Stadyum İnşası

Ankara dışında stadyum eksikliğinin en çok hissedildiği kentlerin başında İstanbul geliyordu. Mimar Burhan Arif’e göre İstanbul’da sporla uğraşan gençlerin ise eksikliğini en çok hissettiği husus modern bir stadyum idi. Bir ara stadyum inşası için Taksim Meydanı ve Langa Bostanları’nın olduğu mevki düşünüldü³⁶. İstanbul’un şehir planını hazırlaması için Fransız mimar Henri Prost bizzat Atatürk’ün ısrarlı daveti sonucu 1936’da Türkiye’ye geldi³⁷ ve bu görevi yürütürken şehir planına bir de stadyum ekledi. Daha sonra bu spor tesisinin yapılması için Burhan Felek ve Ali Sami gibi Türk spor tarihinin önemli şahsiyetleri arasında yer alan kişilerden oluşan bir komisyon kuruldu. Bu stadyumun yapımında bu komisyon tam yetkiliydi³⁸. Ülkede Mimari Teknik Bürosu olmasına rağmen, bu tesisin yapımı için yine Paolo Vietti-Violi görevlendirildi ve yanına da o Fazıl Aysu ile Şinasi Şahingiray isminde iki genç mimar verildi.

Paolo Vietti Violi, İstanbul için hazırlamış olduğu spor tesisi planlarını hazırlarken İstanbul’un imar mütehasısı olan Henri Prost ile fikir alışverişinde bulundu. Salt kendi başına hareket etmeyip İstanbul’a devasa bir spor kompleksi yapılması için Vali Muhittin Üstündağ’a bir proje verdiler. Projede hipodrom (içinde talim pisti, polo kampı, binicilik müsabakaları için yerler dahil), 80.000 kişilik bir stadyum, açık ve kapalı havuzlar, jimnastik ve muhtelif kamp alanları, tenis kortları mevcuttu. Stadyumun bu denli büyük olarak planlanmasının sebebi Ankara’da yapılan 19 Mayıs Stadyumu’nun kapasitesinin daha şimdiden yetersiz kalmasını gerekçe olarak göstermektedir. Vietti Violi, İstanbul gibi büyük bir kente tek bir yüzme havuzu yapmanın doğru olmadığını bu yüzden de semtlere küçük havuzların yapılmasının isa-

34 “Beden Terbiyesi Kanunu” *Resmî Gazete*, S. 3961, 16 Temmuz 1938, s. 10300-10301.

35 BCA, 490-1-0-0/ 1107-43-1, Dosya Ek: 6. Büro, Belge No. 148, 18.11.1937.

36 Burhan Arif, “Stadyum Projesi”, *Arkitekt*, S. 6, 1931, s. 209.

37 Işık Aydemir, “İki Fransız Mimari Henri Prost ve August Perret’nin İstanbul ile İlgili Çalışmaları”, *YTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C III/ S.1, 2008, s. 104.

38 *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1939, s. 6.

betli olacağını ifade etti³⁹. Devasa bir spor kompleksi inşa etme projesi tam olarak gerçekleşme de stadyum fikri hayata geçirildi.

Bu stadyum inşası için Dolmabahçe Sarayı'nın has ahırlarının bulunduğu yer tercih edildi. Seçilen bu yer öyle bir konumdaydı ki yapılması planlanan stadyum Dolmabahçe Sarayı, Bezm-i Alem Valide Sultan Cami ve Saat Kulesi gibi Osmanlı dönemine ait üç önemli tarihi yapının gölgede bırakılması anlamına geliyordu, ancak stadın zeminin alçak biçimde inşa edilmesi ve denize bakan tarafının fazla yüksek yapılmaması bu yapıların silik durmasının önüne geçti. Başka bir deyişle, stadyumun saraya bakan tarafı, Dolmabahçe'nin silüetini bozmaması için açık bırakıldı. Cumhuriyetin kurucu kadroları için, Osmanlı'ya ait yapıların ve unsurların göz ardı edilmesi yeni rejimin daha kolay benimsenmesi noktasında faydalı görülebilirdi fakat stadyumun bu mimari yapıları zayıf göstermesi arzu edilmedi. Zaten stadın mimarlarından Fazıl Aysu, kendisiyle yapılan röportajda bu tarihi yapıların görüntüsünün etkilenmemesi için gayret sarf edildiğini söyledi. Aysu daha sonraları, stadyumun yapıldığı yerdeki has ahırların yıkılmasından dolayı pek de memnun olmadığını da belirtti⁴⁰. Sonuçta bu ahırlar, Dolmabahçe Sarayı'nın bir parçasıydı ve o muhitin tarihsel bütünlüğünü tamamlayan unsurlardandı.

Stadyumun yapılması için kurulan heyette tribünlerin dolup dolmayacağı ile ilgili bir endişe vardı. Burhan Felek etkinlikleri izlemek için stada yakın yüksek noktalarda toplanacak insanların hoş görülmesi gerektiğini ifade etti. Zaten bu stadın amacı insanları oraya toplayabilmektir⁴¹. Stadyumun planı hazırlanırken İsmet İnönü de bu spor tesisinin nasıl bir niteliğe sahip olması gerektiği ile ilgili açıklamalarda bulundu. İnönü, Türkiye'yi idare edenlerin stadyumları en kıymetli mektep gibi her yerde kurmaya çalışacaklarını ve ülkenin geleceğine yön verecek neslin açık havada, açık meydana yetişeceğini ifade etmiştir⁴². Mimar Fazıl Aysu, stadın planını hazırlarken Almanya'da Hitler döneminde inşa edilen yapılardan etkilendiklerini zaman zaman ifade etti.

Dolmabahçe'de stadın temeli 19 Mayıs 1940'ta atıldı ve ona İnönü adı verilmesini de temel atma töreninde bir konuşma yapan İstanbul'un Vali ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar talep etti fakat temelin atılmasına rağmen II.

39 BCA, 490-1-0-0 / 1114-67-2, 08.03.1938.

40 Elif İnce, *Radikal*, 2 Mart 2013.

41 Fazıl Aysu ile röportaj, *Dostluğun Son Kalesi İnönü Stadı Belgeseli*.

42 İsmet İnönü, *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1933-1938*, Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara 2003, s.253.

Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik külfetlerden dolayı inşaat ke-sintiye uğradı. Yaşanılan bunca teknik ve ekonomik zorluk ile duraklamalara rağmen stadyum nihayetinde 19 Mayıs 1947'de açıldı. İsmet İnönü için de ayrı bir loca ve istirahat yeri de yapıldı. Bu spor tesisinde futbol sahasının yanı sıra, 7 kulvarlı bir koşu pist, sıırıyla atlama, disk ve gülle atmak için de alanlar oluşturuldu⁴³. Zaten futbol Cumhuriyet elitlerinin pek de hazzetmediklerin bir oyundu çünkü bu oyun irrasyonel tepkilere açık olması ve egoist eğilimler barındırması sebebiyle tasavvur edilen toplum yapısı için *faýdasız* olarak damgalanmıştır⁴⁴. Kemalistlerin sporculardan beklentileri onların çeşitli alanlarda rekor kırması veya şampiyon olması değil, barış zamanında daha verimli bir biçimde çalışarak ülkeye değer katmaları ve savaş zamanında da ülke savunması için cansiperane biçimde orduda hizmet için hazır olmasıydı. Özellikle 1930'ların sonlarına doğru savaş Avrupa'da savaş tamtamlarının çalmasıyla birlikte spor da militarist bir perspektiften değerlendirildi. Bu durumun Türkiye'deki en bariz örneklerinden bir tanesi de İstanbul Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğünü Tümgeneral Cemil Taner'in yapmasıydı⁴⁵.

İstanbul'un kalbine inşa edilen İnönü Stadyumu'nda Cumhurbaşkanının önünden askeri bir nizam ve disiplin içerisinde geçen kitleler ve daha sonrasında yapılan jimnastik hareketleri ulusal bilinç yaratılmasında etkili oldu. Kolektif ve senkronize biçimde yapılan bu hareketler siyasal otoritenin kendi vatandaşları üzerinde kurduğu kontrolü gösteren aktivitelerdi. Hele ki bu durumun geniş halk kitlelerinin nazarında icra edilmesi Cumhuriyet ideolojisinin içselleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Bu tarz büyük spor tesisleri yaratılmak istenen vatandaş profili için oldukça uygun ortam sundu. Nasıl ki okul gibi kurumlar genç bireylerin zihinlerini disipline ediyorsa stadyumlar da bedenleri denetim altına alınması için mekanlar sağladı. Başbakan Celal Bayar 1937'de şunları söyledi: "Nasıl ki okuma yazmasını bilmeyen tek vatandaş kalmasını istemiyorsak, spor ile alakadar olmayan vatandaş da kalmamalıdır. Spor yapmaktaki gaye göz ardı edilirse spor soysuzlaşır ve gençlik, millet ve nesil için faydalı olmaktan çıkar"⁴⁶.

43 *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1940.

44 Yiğit Akın, "Anahatlarıyla Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor", *Toplum ve Bilim*, S. 103, 2005, s. 67.

45 *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1939.

46 *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1938.

Sonuç

Cumhuriyeti kuran kadronun fikir dünyasında Türk inkılabını benimseyecek ve onu yaşatacak nesiller yaratma düşüncesi büyük bir yere sahipti. Siyasi, toplumsal, hukuki devrimler bir ölçüde gerçekleştirilmişti, ama bunlar yeterli değildi. İnkılapları halkın zihnine ve kalbine nakşetmek gerekliydi. 1911'den 1922'ye kadar kesintili savaş döneminde mevcut insan gücü ağır bir darbe yemiş ve Cumhuriyetin ilanından sonra en önemli meselelerin başında nüfusun niceliğinin ve niteliğinin arttırılması geliyordu. Spor ve beden terbiyesi bu amaca kanalize edilerek fit ve sağlıklı yurttaşlar yaratılmaya çalışıldı. Ankara'daki 19 Mayıs Stadyumu ve İstanbul'daki İnönü Stadyumu hem yurttaşlara spor ve beden terbiyesi imkânı sunacak hem de ulus devleti ve Cumhuriyeti genç dimağlara nakletmeye hizmet edecekti. Erken Cumhuriyet devri spor ve siyasetin bu denli yoğun bir etkileşim halinde olduğu bir zaman dilimiydi.

Stadyumları gürbüz bireylerden müteşekkil bir ulusun inşa edildiği bir atölye olarak tasavvur edilebilir. Stadyum gibi spor tesislerinin birleştirici olma niteliği vardır. “Vatandaşlık hissiyatını” canlı biçimde iliklerine kadar hissetmesine imkân sağlıyordu. Spor alanları fiziksel olduğu kadar yurttaşlık hissiyatını pekiştirdi. Yüz yüze aktif bir katılım içinde olan vatandaşların ulusal kimliği özümsemesi daha kolay olurdu. Stadyumlar işte bu tarz siyasal kimliğin oluştuğu kamusal alanlar olarak da telakki edilebilir. Dolayısıyla Ankara 19 Mayıs ve İnönü Stadyumları Türk spor tarihi için olduğu kadar Türk siyasi hayatında da önemli bir yer kaplamaktadır.

KAYNAKLAR

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0 /1114-67-2, 08.03.1938.

BCA, 30-10-0-0/ 144-35-15, Dosya Ek: 148, 19.04.1927.

BCA, 30-10-0-0/145-39-1, Dosya Ek: 148, 30.04.1940.

BCA, 30-18-1-2/37-43-6, 07-06-1933.

BCA, 30-18-1-2/37-43-6, 07-06-1933.

BCA, 30-18-1-2/48-62-2, 15.09.1934.

BCA, 30-18-1-2/51-8-3, Dosya Ek: 148-52, 04.02.1935.

BCA, 490-1-0-0 /1114-67-2, 08.03.1938.

BCA, 490-1-0-0 / 569-2266-1, 25.07.1938.

BCA, 490-1-0-0 / 569-2266-1, 25.07.1938.

BCA, 490-1-0-0/ 1107-43-1, Dosya Ek: 6. Büro, Belge No 148, 18.11.1937.

“Beden Terbiyesi Kanunu”, *Resmî Gazete*, S. 3961, 16 Temmuz 1938, s. 10300-10301.

Akın, Yiğit, “Ana Hatlarıyla Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor”, *Toplum ve Bilim*, S. 103, 2005, s.53-92.

Akın, Yiğit, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Alemdar, Korkmaz, “Yeni Zamanların Sıhhat ve Kuvvet Mebdei Olarak Stadyum: Ankara 19 Mayıs Stadı’nın Açılış Hikayesi”, *Futbol ve Kültürü: Takımlar, Taraftarlar Endüstri, Efsaneler*, ed. Roman Horak, Wolfgang Reiter ve Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.117-124.

Alpan, Katarzyna Herd, ve Albrecht Sonntag, “Mysterious Places, Political Spaces”, *The Political Football Stadium Identity Discourses and Power Struggles*, Palgrave Macmillan, Angers, 2023.

Aydemir, Işık, “İki Fransız Mimari Henri Prost ve August Perret’nin İstanbul ile İlgili Çalışmaları”, *YTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C III/S.1, 2008, s. 104-111.

Başak Alpan, Katarzyna Herd, ve Albrecht Sonntag, “Mysterious Places, Political Spaces”, *The Political Football Stadium Identity Discourses and Power Struggles* Palgrave Macmillan, Angers 2023.

Belge, Murat, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Bozdoğan, Sibel, *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2012.

Burhan Arif, “Stadyum Projesi”, *Arkitekt*, S. 6, 1931, s.209-211.

Cumhuriyet, 19 Mayıs 1938.

Cumhuriyet, 25 Ocak 1940.

Cumhuriyet, 7 Nisan 1939.

Fage, Emile, “Matbuat”, *Türk Yurdu*, S. 59, 19 Şubat 1914, s. 1197-1199.

Fazıl Aysu ile röportaj, *Dostluğun Son Kalesi İnönü Stadı Belgeseli*.

Howell, Reet, “The USSR: Sport and Politics Intertwined”, *Comparative Education*, C XI/ S. 2, Haziran 1975, s.137-145.

İnce, Elif, *Radikal*, 2 Mart 2013.

İnönü, İsmet, *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1933-1938*, Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara 2003.

Karaömerlioğlu, M. Asım ve Murat Yolun, “Turkish Nationalism and the Evolutionary Idea (1923-1938)”, *Nations and Nationalism*, C XXVI/S. 3, 2020, 743-758.

Korkmaz, Zahide, *Ankara 19 Mayıs Stadyumu’nu (Ankara Milli Stadı’nı) Okumak: Erken Cumhuriyet Döneminde Mekân, Toplumsal Yaşantı ve İdeoloji İlişkisi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Ricci, Paola, “Finding a Balance Between Art and Technique: The Sport Centers Designed By Paolo Vietti Violi in Turkey” *Italian Architects and Builders in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, ed. Paolo Girardelli ve Ezio Godoli, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2017, s. 267-279.

Seyfettin Nasih, “Stadyumlar: Almanya Hakkında Bir Tetkik Raporu”, *Arkitekt*, S. 33-34, 1933, s. 299-314.

Scharroo, P. W. ve Jan Wils, *Jimnastik Oyun Spor Binaları İnşa ve Tesisi için Rehber*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1933.

Ulus, 15 Birincikanun 1936.

Zürcher, Erik Jan, “İki Genç Türkoloğun Türkiye’yi Keşfi: Robert Anhegger ve Andreas Tietze’nin Seyahat Günceleri”, *Savaş Devrim Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.